

Aneta DYRAGA
Politechnika Śląska
Wydział Architektury

KIERUNKI PRZEKSZTAŁCENŃ POPRZEMYSŁOWYCH TERENÓW ZIELENI URZĄDZONEJ W KATOWICACH

Streszczenie. Tereny zieleni poprzemysłowej (parki i ogrody działkowe) stanowią równie cenne dziedzictwo przemysłu, co powszechnie uznane za wartościowe budynki i hale zakładowe czy zespoły budynków osiedli robotniczych. Przedstawiony w artykule stan istniejący, potencjał, powiązania przestrzenne tych terenów skonfrontowane zostały z obecnie panującym podejściem planistów do zagadnienia przyszłości tych terenów otwartych. Na przykładzie miasta Katowice autorka przedstawia niezbyt optymistyczną wizję „wchłaniania” parków i ogrodów działkowych przez tereny o zupełnie innej funkcji (mieszkaniowej, przemysłowej, usługowej).

DIRECTIONS OF TRANSFORMATION OF POSTINDUSTRIAL GREENERY IN KATOWICE

Summary. Postindustrial greenery (parks and allotments) are equally valuable industrial heritage of what is commonly regarded as valuable factory buildings and halls, or groups of workers' housing estates. Presented in the article the current' state, the potential and the spatial relationships of these areas has been confronted with the current planners' approach to the issue the future at these open areas. On the example of the city of Katowice the author presents not a very optimistic view of "absorption" of parks and allotments by areas with very different functions (residential, industrial, service).

1. Wstęp

„Poprzemysłowa pustynia”- tak do niedawna postrzegany był Górny Śląsk, powoli jednak stereotyp ten ustępuje miejsca przekonaniu o niedocenionych walorach i to zarówno tych architektonicznych, jak i przyrodniczych tego obszaru.

Mówiąc o terenach zieleni przemysłowej autorka ma na myśli tereny, które zostały zagospodarowane przez zakłady przemysłowe, w celu pełnienia funkcji rekreacyjnych, zdrowotnych, żywicielskich, estetycznych czy izolacyjnych. Ze względu na nieznaczące rozpoznanie w literaturze naukowej i nieocenione znaczenie w kulturze i tradycji śląska najbardziej interesujące są parki przyzakładowe oraz pracownicze ogrody działkowe.

Tereny otwarte, objęte zakresem badań, są nie tylko symbolem poszukiwania sposobów osiągnięcia równowagi ekologicznej w dynamicznie i chaotycznie rozwijających się miastach przemysłowych, ale również stanowią dziedzictwo wpisane w historię dzielnic mieszkaniowych. Ich higieniczno - społeczny aspekt, tak istotny w latach intensyfikacji przemysłu, pozostał w świadomości śląskich rodzin, jako element integrujący, żywicielski i rekreacyjny. Pomimo obecnie trwającego procesu restrukturyzacji przemysłu, a co za tym idzie upadku wielu zakładów pracy i zwiększeniu się bezrobocia, aktywny sposób wypoczynku w parku czy w ogrodzie stanowi doskonałą odskocznnię od trudów codzienności i wciąż jest popularnym sposobem spędzania wolnego czasu. Pozbawienie mieszkańców dzielnicy takich właśnie terenów zieleni może przyczynić się do pogorszenia warunków życia i obniżenia poczucia tożsamości miejsca.

Zamierzeniem autorki jest przedstawienie najistotniejszych wniosków z prowadzonych badań, ukazujących znaczenie poprzemysłowych terenów zieleni oraz zwrócenie uwagi na przyszłość tych terenów po upadku patronackich zakładów pracy, na przykładzie miasta Katowice.

2. Inwentaryzacja

Pierwszym etapem badań było rozpoznanie liczby, rozmieszczenia, rzeczywistego sposobu użytkowania oraz wartości przyrodniczych i kulturowych zakładów przemysłowych, parków i ogrodów działkowych na obszarze Górnośląskiego Związku Metropolitalnego¹, z włączeniem do analizy miast: Czeladź, Będzin, Knurów (rys. 1).

Rozmieszczenie tych terenów na obszarze aglomeracji jest dosyć równomierne. Ich rozproszona lokalizacja potwierdza fakt silnej ingerencji tych terenów w strukturę przestrzenną poszczególnych miast. Ponadto, badane tereny zieleni zajmują obszarowo prawdopodobnie

¹ Górnośląski Związek Metropolitalny to związek 14 miast na prawach powiatu: Katowice, Gliwice, Zabrze, Bytom, Piekary Śląskie, Świętochłowice, Chorzów, Ruda Śląska, Siemianowice, Mysłowice, Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza, Jaworzno, Tychy, istnieje od 2007 roku.

większą powierzchnię niż zakłady przemysłowe. Według zebranych przez autorkę informacji na badanym terenie mamy ok. 400 ogrodów działkowych² (ok. 2850 ha), ok. 130 parków (ok. 1900 ha) oraz ok. 172 większych zakładów przemysłowych, z których 42 niedawno zostało zlikwidowanych.

Rozpatrując zieleni poprzemysłową w aspekcie wartości przyrodniczych warto podkreślić, że wchodzi ona w skład systemów ekologicznych śląskich miast, wyróżnia się bioróżnorodnością, wpływając łagodząco na niekorzystne elementy mikroklimatu obszarów intensywnie zurbanizowanych. Zlokalizowana w obrębie dzielnic mieszkaniowych zaspokaja wypoczynkowe, rekreacyjne i inne potrzeby socjalne członków społeczności lokalnych. Osiedle Giszowiec wraz z zielenią stanowi przykład zabytkowego układu urbanistycznego (miasto-ogród). Pomimo zmian gospodarczych, cywilizacyjnych parki i ogrody działkowe nie tracą na wartości, stanowią nadal typowe obszary zagospodarowania przestrzennego GZM oraz są popularnymi miejscami wypoczynku.

Rys. 1. Rozmieszczenie zakładów przemysłowych, parków oraz ogrodów działkowych na terenie Górnośląskiego Związku Metropolitalnego

Fig. 1. Industry, parks and allotments located in Górnośląski Związek Metropolitalny

Źródło: opracowanie własne.

Współczesny obraz Śląska, składający się w dużej mierze z „reliktyw” epoki industrialnej (budynki i hale zakładowe, wieże wyciągowe, domy robotnicze itp.), stanowi odzwierciedle-

² Ogrody działkowe w zarządzie Polskiego Związku Działkowców.

nie historycznego rozwoju regionu. Istniejąca obecnie zieleń, podobnie jak wspomniane elementy nieożywione, była również w mniejszym lub większym stopniu „tworem” przemysłu. Towarzyszyła mu od początku, dewastowana, przekształcana, z czasem kształtowana na potrzeby lokalnych społeczności. Według zebranych informacji ok. 28% parków i 61% ogrodów działkowych zostało utworzonych przez władze zakładów przemysłowych (zarówno kopalnie, huty, elektronikę, jak i mniejsze zakłady państwowe i prywatne). Potwierdza to bardzo dużą zależność pomiędzy terenami przemysłowymi a otaczającymi je terenami otwartymi. Zebrane informacje, przedstawione w formie graficznej umożliwiają, skojarzenie poszczególnych terenów zieleni z konkretnymi zakładami (rys. 2).

Rys. 2. Powiązania przestrzenne pomiędzy zakładami przemysłowymi a parkami i ogrodami działkowymi na terenie Górnśląskiego Związku Metropolitalnego

Fig. 2. Spatial connections between industry, parks and allotments located in Górnśląski Związek Metropolitalny

Źródło: opracowanie własne [za: Wiatr, 2009].

Na mapie aglomeracji zarysowują się kompleksy zakład-zieleń stanowiące, nierzadko cenne i charakterystyczne kompozycje przestrzenne. Analizując rozmieszczenie terenów zieleni poprzemysłowej można zauważyć dwa rodzaje lokalizacji tych terenów w stosunku do zakładów pracy:

- **lokalizacja sąsiedzka** - parki i ogrody działkowe znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie terenu zakładu (np. teren przy zlikwidowanej KWK Saturn w Czeladzi, zlikwidowanej KWK Sosnowiec w Sosnowcu, KWK Murcki w Katowicach);

- **lokalizacja peryferyjna** - tereny te nie ingerują w najbliższe otoczenie zakładu. W dużej mierze są to tereny znajdujące się w innej dzielnicy (np. tereny dawnej KWK Szombierki w Bytomiu, BHH Mikrohuta w Dąbrowie Górniczej, Mostostal Zabrze w Zabrze) lub w innym mieście (np. KWK Piast w Bieruniu, KWK Wesola w Katowicach, KWK Wujek Ruch Śląsk w Rudzie Śląskiej).

3. Przyszłość parków i ogrodów działkowych w świetle zapisów dokumentów strategicznych dla miasta Katowice

W następstwie przedstawionych argumentów o dużym i niepodważalnym znaczeniu omawianych terenów otwarta postawiła sobie za cel zweryfikowanie sytuacji zastąej z kierunkami zagospodarowania tych terenów, zapisanymi w Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego dla miasta Katowice. Podsumowanie tych analiz zebrane zostało w formie tabeli, skonstruowanej na zasadzie porównania stanu istniejącego ze stanem projektowanym (tab. 1).

Tabela 1

Kierunki przekształceń terenów zieleni urządzonej w Katowicach

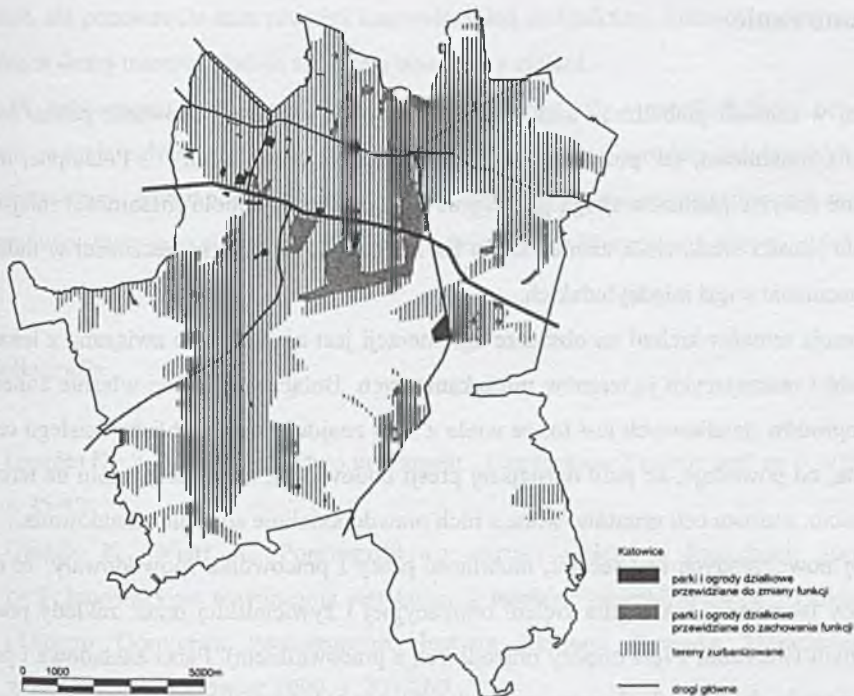
Pow [ha]	stan istn.	stan projektowany*	
OGRODY DZIAŁKOWE			gdzie: ZD - tereny ogrodów działkowych; ZP - tereny parków; UM - obszary zabudowy usługowo-mieszkaniowej; U/ZU - obszary zabudowy usługowej z zielenią urządzoną; MUw - obszary intensywnej zabudowy mieszkaniowo-usługowej i wielofunkcyjnej; MUN - obszary zabudowy mieszkaniowo-usługowej niskiej; MW - obszary zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej średniowysokiej i wysokiej; MN - obszary zabudowy mieszkaniowej niskiej; U - obszary zabudowy usługowej; UP - obszary zabudowy usługowo-produkcyjnej; PU - obszary zabudowy produkcyjno-usługowej, infrastruktury technicznej i komunalnej; ZU/U - obszary zieleni urządzonej i usług rekreacji; ZU - obszary zieleni urządzonej; KD - obszary dróg publicznych; ZD - tereny ogrodów działkowych; ZP - tereny parków; UM - obszary zabudowy usługowo-mieszkaniowej.
12,15	ZD	U/ZU	
135,02	ZD	ZU	
19,39	ZD	ZU/U	
1,27	ZD	MN	
10,63	ZD	MUw	
13,62	ZD	MUN	
0,84	ZD	MW	
2,14	ZD	UP	
4,67	ZD	PU	
0,92	ZD	U	
17,2	ZD	różne	
217,85	Suma pow. ogrodów działkowych		
PARKI			
377,7	ZP	ZU	
27,5	ZP	U/ZU	
13,36	ZP	ZU/U	
418,56	Suma pow. parków		

Źródło: opracowanie własne.

Według zebranych przez autorkę informacji 8 z 15 parków na terenie Katowic założonych zostało przez zakłady przemysłowe (Park Bolina, Park Giszowiec, Park KWK „Katowice”, Park KWK „Murcki”, Park KWK „Staszic”, Park Leśny Giszowiec, Park Olimpijczyków, Park Wełnowiecki). Mimo to, oprócz nielicznych przypadków (Park Giszowiecki, Park Dolina Trzech Stawów, Park KWK „Katowice”) brak jest zapisów odnoszących się do potrzeby rewitalizacji tych terenów parkowych.

Jeśli chodzi o pracownicze ogrody działkowe, stanowią one 25 z 48 wszystkich ogrodów na terenie miasta. Ta znacząca liczba terenów nie ma jednak żadnego pozytywnego odzwierciedlenia przy podejmowaniu decyzji administracyjnych. Ponadto, ogrody działkowe oraz parki sklasyfikowane są do jednej grupy obszarów „ZU”, co w szczególności dla ogrodów z planistycznego punktu widzenia jest zapisem bardzo niekorzystnym.

Tereny zieleni niegdyś zlokalizowane na obrzeżach miast, dzielnic przemysłowych dziś w dużej mierze znajdują się w najbardziej atrakcyjnych, pod względem lokalizacji, centrach miast. Stanowią tym samym bardzo pożądaną teren dla deweloperów i inwestorów. Nie dziwi zatem fakt dużego nacisku na przekształcenie tych przestrzeni na tereny usługowe czy mieszkaniowe (tab. 1). Proces powolnego zanikania dużych terenów zieleni z centrum miasta potwierdzają zapisy w studium, wg których: 20 ogrodów działkowych zmienia diametralnie funkcję – co oznacza, że ponad 63 ha ogrodów (z 217 ha) przewidziana jest do likwidacji (ok. 30% powierzchni wszystkich ogrodów na terenie Katowic) (rys. 3). Istotny jest również fakt, że połowa przewidzianych do zmiany funkcji ogrodów to ogrody zakładowe.

Rys. 3. Kierunki przekształceń terenów zieleni urządzonej w Katowicach – analiza graficzna

Fig. 3. The directions of greenery transformations in Katowice-graphical analysis

Źródło: opracowanie własne.

Jednak brak jest jakichkolwiek działań w kierunku przekształcenia ogrodów działkowych na tereny parkowe. Pomimo istnienia dokładnej inwentaryzacji i występowania ogrodów w bezpośrednim sąsiedztwie parków (Park T. Kościuszki, Katowicki Park Leśny, Park Leśny Giszowiec) autorka zaobserwowała tendencję do przekształcania ROD na tereny usługowe lub mieszkaniowe. Twórcy dokumentu nie wykazują większego zainteresowania „podkreśleniem” wartości istniejących terenów zieleni, jako elementów systemu terenów otwartych w mieście.

Warto zaznaczyć, że w przypadku Katowic widoczne jest zatem małe wykorzystanie drzemącego w tych terenach potencjału, zarówno tego przyrodniczego, jak i kulturowego. Obserwowane jest również wąskie spojrzenie na te obszary (kontekst jednego miasta).

4. Podsumowanie

„Dzisiaj w czasach globalizacji szczególnego znaczenia nabiera zachowanie *genius loci*, tożsamości i rodzimości, tak potrzebnej do zachowania ciągłości kultury”³. Pochopne, nieprzemysłane decyzje planistów mogą przyczynić się do utraty symbolu tożsamości miejsca, pogorszenia jakości środowiska zamieszkania lub zubożenia lokalnej społeczności w możliwość wzmacniania więzi międzyludzkich.

Lokalizacja terenów zieleni na obszarze aglomeracji jest nieodłącznie związana z lokalizacją kopalń i otaczających ją terenów mieszkaniowych. Bolączką (a może właśnie atutem) parków i ogrodów działkowych jest to, że wiele z nich znajduje się dziś blisko ścisłego centrum miasta, co powoduje, że przy dzisiejszej presji budowlanej, zapotrzebowaniu na tereny w śródmieściu, wzrostu cen gruntów, wiele z nich prawdopodobnie zostanie zabudowana.

Rozwój nowoczesnych technologii, mobilność pracy i pracownika spowodowały, że nie ma potrzeby tworzenia, zakładania zieleni rekreacyjnej i żywicielskiej przez zakłady pracy (a tym samym tworzenia więzi między pracodawcą a pracownikiem). Parki zakładowe i pracownicze ogrody działowe budowane niegdyś na koszt właściciela zakładu, utrzymywane przez niego, stanowiące jego chlubę, dziś w znacznej mierze są nieumiejtnie modernizowane lub całkowicie likwidowane⁴. Nie są dostrzegane walory tych przestrzeni publicznych, a to – jak można było zaobserwować na przykładzie miasta Katowice – skazuje wiele z nich na całkowitą zmianę funkcji przeznaczenia. Tereny intensywnej zabudowy mieszkaniowej zamiast powiększać, a przynajmniej adaptować na zieleń parkową, „wchłaniają” istniejące ogrody i zabudowują je, tracąc przy tym jedyną szansę posiadania „własnych” terenów otwartych. Najczęściej przyczyną takich działań są: mała znajomość problemu, brak koncepcji i programu strategii rozwoju zaadaptowania bądź modernizacji tych terenów, zbyt wielu zarządzających, niedostateczna ilość pieniędzy, a co gorsza traktowanie takich obszarów jako „próżni” lub rezerwy terenu pod przyszłe inwestycje.

Wszystkie te przesłanki stały się przyczyną podjęcia w artykule badań nad waloryzacją tych terenów i oceny współczesnego do nich podejścia. Należy podkreślić, że epoka przemysłowa nie wniosła jedynie degradacji środowiska naturalnego czy też chaotycznego rozwoju

³ Zachariasz A. Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych. Monografia. Politechnika Krakowska, Kraków 2006.

⁴ Gasidło K., Wiatr A.: Poprzemysłowe obszary zieleni w konurbacji górnośląskiej, [w:] „Innowacyjne rozwiązania rewitalizacji terenów zdegradowanych”, Centrum Badań i Dozoru Górnictwa Podziemnego, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach, Katowice 2009, s. 201-209.

miast, ale pozostawiła nam również niepowtarzalną architekturę, klimat i tradycję miejsca, na którą w dużej mierze składają się omawiane tereny zieleni.

W zamierzeniu artykuł powinien stać się przydatny dla wszystkich ludzi odpowiedzialnych za podejmowanie decyzji, co do przyszłości parków i ogrodów działkowych o tradycji przemysłowej. Autorka ma nadzieję, że wykazane w przyszłej pracy badawczej wartości tych terenów posłużą jako silny argument przy podejmowaniu kluczowych decyzji planistycznych.

Bibliografia

1. Gasidło K.: Zielone dziedzictwo przemysłu. „Czasopismo Techniczne” nr 7-A/2007, 2007, s. 35-42
2. Gasidło K., Wiatr A.: Przemysłowe obszary zieleni w konurbacji górnośląskiej, [w:] „Innowacyjne rozwiązania rewitalizacji terenów zdegradowanych”, Centrum Badań i Dozoru Górnictwa Podziemnego, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach, Katowice 2009, s. 201-209.
3. Wiatr A.: Identyfikacja postindustrialnych terenów zieleni w aglomeracji górnośląskiej. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, nr 1801, seria Architektura, z. 49, Gliwice 2009.
4. Zachariasz A.: Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych. Politechnika Krakowska, Kraków 2006.